

Ф. П. Шульженко,
доктор політ. наук, професор, завідувач
кафедри теорії та історії права ДВНЗ
«Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

М. В. Маркарян,
заступник завідувача кафедри теорії та
історії права ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені
Вадима Гетьмана», старший викладач

УДК 340.12

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ АНГЛІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА XVII СТОЛІТТЯ

У статті з застосуванням низки сучасних методів наукового пізнання здійснюється історико-правова рефлексія зв'язків і взаємовпливів політичного процесу, правової ідеології і нормотворчого процесу англійського суспільства XVII ст. З'ясовується особливість розвитку державно-правових поглядів прибічників протестантського руху і, зокрема, інDEPENDENTІВ і левеллерів, а також концептуально оформлених теорій державності демократичного і правового характеру.

Застосований авторами підхід дав можливість виокремити суб'єктів політичного процесу, з'ясувати особливості правової свідомості суспільства, становлення та репродукування ідеології держави, заснованої на засадах права. Піддана ґрунтовному аналізу теоретична спадщина Дж. Локка, з'ясований його внесок в обґрунтування теорії правової держави та її провідного принципу — поділу влади.

Ключові слова: демократична держава, правова держава, парламентаризм, політичний процес, суб'єкти політичного процесу, правова ідеологія, правова свідомість, принцип поділу влади.

Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що політична криза, яка має місце в Україні, значною мірою обумовлена неефективністю механізму держави, колізійністю правових норм із формування його елементів та здійснення відповідних функцій. Органи держави, і, в першу чергу, парламент, не вжи-

ли заходів для консолідації суспільства, сприяли його розколу [1; 2], не переводять у практичну площину визначені Конституцією України цінності демократичної, правової державності, що підвищує рівень актуалізації обраної для дослідження проблеми.

Метою цієї статті є з'ясування особ-

ливостей становлення ідей державності правового, демократичного спрямування та їх матеріалізації парламентом у позитивному праві однієї з традиційних країн сталої демократії — Великої Британії в XVII ст. з урахуванням тогочасного політичного процесу.

Питання становлення відповідної державно-правової ідеології в країнах Заходу досліджувалось зарубіжними й вітчизняними науковцями. Серед них: У. Беджгот, В. Гончар, А. Дайсі, Н. Латигіна, Р. Лідовець, В. Нерсисянц, А. Пехник, О. Скакун, Й. Тезінг, Дж. Харвей та інші.

Втім, у запропонованому авторами цієї статті комплексному форматі дослідження не здійснювалися. Науковою спільнотою недооцінюються внесок у розробку даної проблеми натхненників Західної Реформації та протестантського руху, а також теоретико-правова спадщина Дж. Локка, його оцінка ролі парламенту в створенні юридичних механізмів демократичної правової держави.

У XIII ст. «парламентом» іменувався орган станового представництва в Англії, а реального значення він почав набувати напередодні та в часи Індивідуалістської республіки (1649—1653 рр.), що й дає нам підстави вважати період від середини XVII ст. найбільш ефективним етапом становлення ідей правової держави і громадянського суспільства.

На відміну від інших країн, як слушно зазначав Дж. Харвей, «в історії Англії парламент відігравав настільки важливу роль, що для багатьох понять «парламент» і «демократія» майже рівнозначні... Англія — країна найстарішого у світі парламенту — досягла також найбільш досконалих форм демократії» [3, с. 7]. А найбільш суттєвого впливу на суспільне життя парламентаризм досяг у XIX ст., коли в більшості західних країн почала формуватися система державного керування суспільством на засадах поділу законодавчих, виконавчих і судових функцій, а пізніше й визнання первинності законодавчої влади. Саме у цих умовах, стверджував А. Дайсі, виникла теорія «верховенства парламенту» [4, с. 44—45].

Історичний досвід становлення громадянського суспільства дає нам підстави для висновку, що структуризація політичних систем західних суспільств завдячує саме парламентаризму. Справедливим у цьому плані вважаємо погляд Й. Тезінга, що «сучасні партії виникли лише на тлі парламентської системи» [5, с. 11].

Слід зазначити, що процеси репродукування ідей правової державності та намагання визначити згідно з їхніми основними положеннями функції органів держави та зміни засад суспільного життя стимулювались у суспільній свідомості середини XVII ст. інтенсивним протестантським рухом пуритан (послідовників кальвінізму) в країнах Заходу і, зокрема, їх радикальною течією індивідуалістів та левеллерів (лівої частини індивідуалістів) в Англії.

До того ж, цей суспільний рух був першим масштабним рухом, в якому визначилися суб'єкти політичного процесу з конкретною системою ідеології та перспектив утілення її у державотворчу практику на основі загального інтересу — формування нових засад суспільного і державного життя, головним аспектом яких є забезпечення за допомогою правових механізмів інтересів кожного члена співтовариства.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що активізація суб'єктів політичного процесу суттєво вплинула на становлення громадянського суспільства, втілення в позитивному законодавстві окремих ознак правової державності, демократії, конкурентних відносин вільного ринку, ідеї рівності, інституту приватної власності тощо.

З часом цей суспільний рух почав набувати організаційних форм. Наприкінці XVII ст. в Англії виникли дві партії: торі (що об'єднала велику буржуазію і земельну аристократію; з середини XIX ст. — консервативна партія) та вігі (в якій згуртувались представники середньої буржуазії та інтелігенції; з середини XIX ст. — ліберальна партія). Тобто, процес формування політичних партій в Англії відбувався народом знизу як

певна корпорація, яка має захищати інтереси людей. Чого не скажеш про реалії формування політичної системи України і країн пострадянського простору (крім держав Прибалтики), де політичні партії формуються як інституція згори донизу, створюються та фінансуються конкретними олігархами з метою приходу до влади для отримання юридичного імунітету у вигляді депутатської недоторканності та використання влади з метою особистого збагачення.

Ідеолог левеллерів Дж. Лілберн (1614—1657) виборював ідеї республіканського правління, недоторканності приватної власності, суверенної влади народу і пов'язану з нею тезу про верховенство палати общин. Ідеолог цього напрямку пуритан виступав також за обмеження влади монарха і врівнювання її так само, як і влади парламенту.

Левеллери висували вимоги про позбавлення короля права розпускати парламент на свій розсуд, забезпечити релігійну свободу, запровадити контроль суспільства за державними видатками, визначати межі діяльності парламенту в часі. Також вони пропонували законодавчо запровадити принцип рівності всіх перед законом, нову систему представництва до парламенту, а саме: принцип рівності або пропорції в представництві графств та інших територіальних елементів королівства.

Натхненник інDEPENDENTІВ Дж. Мільтон (1608—1674) виклав систему поглядів щодо суспільного й державного переустрою на засадах верховенства права. Основними аспектами підданої аналізу його концепції були: підкорення монарха, як і всіх громадян, закону; визнання суверенітету народу; природних прав людини; забезпечення свободи думки і віри; установлення республіканської форми правління.

У тогочасній суспільній думці Англії в основному сформувались провідні принципи правової держави, і деякі з них (щоправда, з оглядом на критичне оцінювання періоду правління О. Кромвеля) були втілені в нормативно-правових актах того періоду. Інститут монарха виз-

навався в них таким, що обмежує «законну свободу і вольності народу і намагається встановити свою волю і владу вище від законів», у зв'язку з чим звання короля скасовувалось актом парламенту від 17 березня 1649 р., а 19 травня 1649 р. окремою постановою парламент проголосив Англію республікою. Була також утворена Державна рада — виконавчий орган, який обирався на один рік і був підзвітним парламенту [6, с. 17—18]. (у травні 1659 р. влада короля відновлена).

Відповідно до Постанови палати громад від 4 січня 1649 р. народ визнавався джерелом будь-якої законної влади, а його представницький орган — палата общин — оголошувалась «вищою владою в Англійській державі» [6, с. 16].

Ідея побудови держави, обмеженої правом, більш інтенсивно почала репродукуватись у суспільній свідомості, розроблялись у політико-правових концепціях і втілювались у соціальній практиці після «Славної революції» в Англії 1688—1689 рр., результатом якої стало ухвалення важливого політико-правового акта — Білля про права (лютий—жовтень 1689 р.), який закріпив у позитивному праві ідеї правової держави, заклав основи конституційної монархії, сприяв подальшому розвитку парламентаризму і створив більш реальні передумови для формування інститутів громадянського суспільства.

Основними особливостями нової форми державного правління стало: верховенство владних повноважень законодавчих зборів (парламенту) у системі взаємовідносин трьох гілок влади (законодавчої, міністерської і судової); відповідальність міністрів за результатами своєї діяльності перед парламентом; незалежність суддів; судовий нагляд за законністю арештів і позбавлення волі громадян з відшкодуванням заподіяної моральної та іншої шкоди на користь потерпілого.

Король не мав права без згоди парламенту припиняти чинність законів, звільнити будь-кого з-під їхньої дії, дозволяти вилучення з законів, здійснювати збирання податків на користь корони.

Заборонялось також застосовувати покарання, не передбачені законом, незаконні штрафи та жорстокі покарання.

Відповідно до положень Білля про права король почав правити тільки за погодженням з парламентом і за посередництва парламенту. Запроваджувались вільні вибори членів парламенту, передбачались свобода слова і дебатів у парламенті. Пунктом 9 Білля фактично запроваджувалась недоторканність парламентарів і заборонялося їх переслідування за висловлювання в парламенті [6, с. 32—34].

В умовах конституційної монархії такого роду, як в Англії, — зазначав Уолтер Беджгот, — суверен володіє трьома правами: правом радити, правом заохочувати і правом застерігати [7, с. 30].

Влучним у контексті нашого дослідження є зауваження Дж. Харвея, що саме цьому періоду «ми завдячуємо багатом з найбільш цінних гарантій проти свавілля виконавчої влади: сучасною формою суду присяжних, наказом *habeas corpus*, принципом незалежності суддів і скасуванням цензури» [3, с. 213].

А найголовнішим є те, що у результаті боротьби англійський народ створив умови для користування цілою низкою найважливіших свобод. А саме: недоторканність особи, широка свобода слова, право організації профспілок і створення партій, право періодично обирати парламент, який бере участь у законотворчості і є місцем, де органи виконавчої влади можуть бути піддані критиці і де можуть бути віддані гласності всілякі невдоволення [3, с. 7].

Досвід модернізації держави і суспільства Англії досліджуваного авторами періоду узагальнив Дж. Локк у творі «Два трактати про державне правління» (1690 р.), який був фактично першою системною науковою розробкою ліберального напрямку, де розглядалася сутність та тенденції розвитку правової держави та громадянського суспільства у їх взаємозв'язку та співвідношенні.

Полемізуючи з Т. Гоббсом, Дж. Локк розглядав співвідношення свободи і права, природного і громадянського права

не як протилежні, несумісні явища. Він зауважував, що метою закону є не знищення чи обмеження свободи, а навпаки — її збереження й розширення [8, с. 50]. Свобода людей за умов існування системи правління полягає в тому, щоб жити згідно з приписами законів, загальних для кожного і встановлених законодавчою владою.

Волевстановлені закони, на думку Локка, повинні відповідати вимогам природного права, бо люди, переходячи до громадського стану, не повністю відмовляються від природних прав. Вони залишають за собою право на життя, на володіння майном, свободу і рівність. Якщо громадянські закони відповідають природному праву, то закони стають правовими. І навпаки, якщо такої відповідності немає і в системі управління превалюють деспотизм і свавілля, то люди можуть чинити опір незаконним діям державної влади і вимагати зміни форми правління. Влада суспільства або створеного людьми законодавчого органу ніколи не може поширюватись далі, ніж це потрібно для загального блага. Хоч би хто володів законодавчою владою, він зобов'язаний управляти відповідно до встановлених законів, а не за допомогою імпровізованих указів. Суспільство встановлює межі та повноваження законодавчої влади: законодавчий орган не повинен і не може передавати законодавчу владу нікому, крім тих, кому її довірив народ; законодавча влада повинна діяти на основі опублікованих законів, які не можуть змінюватися в кожному окремому випадку.

Локк переконаний у необхідності поділу влади на законодавчу, виконавчу й федеративну. Законодавча влада залишається за народом, який здійснює її через своїх обранців (парламент). Це влада, котра має право вказувати, як має застосовуватися сила держави для збереження співтовариства та його членів. Виконавча влада підпорядкована парламенту. У разі потреби парламент у змозі її замінити. Король є частиною обох гілок влади (позаяк санкціонує закони) та, власне, він лише номінальний голова

уряду. Він царює, але не править. Федеративна влада є органом, який обстоює інтереси держави в міждержавних відносинах. Їй належить право вирішення питань щодо війни, миру, союзів і договорів з іноземними державами та окремими іноземцями. Федеративна влада, ясна річ, перебуває в руках парламенту, але реальне виконання цієї функції — справа уряду.

Локк уважав, що в конституційній державі, котра діє заради збереження співтовариства, може бути лише одна верховна влада — законодавча, якій решта гілок влади підпорядковується. Саме тому верховна влада залишається за народом. Він має право замінити законодавчу владу, яка діє всупереч довірі народу.

Державно-правове вчення Дж. Локка та згадувані нормативно-правові акти сприяли визначенню у суспільній свідомості Англії необхідності створення юридичних механізмів подальшого запровадження ідей демократичної правової державності в позитивному законодавстві Англії. Зокрема, прийнятий на межі XVII—XVIII століть Акт про престолонаступництво, суттєвіше обмежив владу короля. Найважливішими його аспектами були: запровадження інституту контрасигнування указів короля відповідними міністрами; інститут імпичменту міністрам з боку парламенту і заборона їх помилування; участь парламенту у формуванні суддівського корпусу та заміни суддів за наявності підстав. Заборонялось суміщення посад парламентаря та королівської адміністрації.

Була законодавчо врегульована та розширена кількість суб'єктів виборчого права, запроваджувався віковий ценз виборців. Пізніше, на підґрунті Білля та Акта, були запроваджені таємне голосу-

вання та покарання за підкуп виборців [9, с. 96—101].

На основі проведеного дослідження ми також робимо висновок про те, що акти парламенту XVII ст. сприяли значному збільшенню питомої ваги нормативно-правових актів законодавчого органу в третьому періоді становлення системи права Англії (відповідно до класифікації Р. Давіда — від 1485 до 1832 рр.) [10].

Як підсумок зазначимо, що застосування комплексного методу історико-правової рефлексії зв'язків і взаємовпливів політичного процесу, активними суб'єктами якого були широкі верстви радикальних (індепендентів) і поміркованих (левеллерів) протестантів, а також особливостей становлення правової свідомості тогочасного англійського суспільства, дає можливість ґрунтовно з'ясувати становлення ідей демократичної, правової держави і громадянського суспільства, а також юридичних механізмів їх втілення в державотворчу практику. Комплекс законів конституційного характеру кінця XVII ст., зазначав Р. Лідовець, став правовим фундаментом громадянського суспільства Британії [11].

Слід наголосити, що наукове узагальнення політичного процесу та його ідеології Дж. Локком, з'ясовані та запропоновані ним засади функціонального поділу влади стали визначальними для подальшої наукової розробки теорії демократичної правової держави.

Прикро констатувати, але в сучасній Україні не втілюються багато з розглянутих у статті і проголошених Конституцією демократичних принципів. Виборча система залишається антидемократичною, мала місце узурпація влади президентом, (особливо в 2014—2019 рр.), не забезпечується рівність всіх перед законом, застосовується принцип вибіркової юридичної відповідальності тощо.

Список використаної літератури

1. Шульженко Ф., Невмержицький Є. Суспільство і політична еліта України: держава розділена в собі (ч. 1) // Юридичний вісник України: загальнонаціональна правова газета. 2019. № 15. Київ: Видавництво «Юрінком Інтер». С. 4—5.

2. Шульженко Ф., Невмержицький Є. Суспільство і політична еліта України: держава розділена в собі (ч. 2) // Юридичний вісник України: загальнонаціональна правова газета. 2019. № 16. Київ: Видавництво «Юрінком Інтер». С. 4—5.
3. Харвей Дж., Худ К. Британское государство / пер. с англ. Т. Л. Ветвинской, Л. А. Ветвинского. М.: Иностр. лит., 1961. С. 388.
4. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской Конституции / ред. П. Г. Виноградов; пер. О. В. Полторацкой. Москва: Тип. И. Д. Сытина и К°, 1905. 681 с.
5. Тезінг Й., Гофмейстер В. Політичні партії в демократичному суспільстві. Київ: Вища школа, 2001. С. 126.
6. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. Т. 2. М.: Юристъ, 2002. Т. 2. 488 с.
7. Bagehot W. The English Constitution (1867), Oxford World's Classics, ed. 1949. P. 217.
8. Локк Дж. Два трактата о правлении: Соч.: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. 405 с.
9. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: монографія. Київ: КНЕУ, 2007. 392 с.
10. Шульженко Ф. П., Маркарян М. В. Еволюція англійського права: історико-правовий дискурс // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць. 2018. № 17. С. 29—39.
11. Лідовець Р. А. Становлення громадянського суспільства у Великобританії // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 2. С. 1—13.

Шульженко Ф. Ф., Маркарян М. В. Становление идеи демократической, правовой государственности в политическом процессе английского общества XVII века.

В статье с применением ряда современных методов научного познания осуществляется историко-правовая рефлексия связей и взаимовлияния политического процесса, правовой идеологии и нормотворческого процесса английского общества XVII в. Выясняется особенность развития государственно-правовых взглядов сторонников протестантского движения и, в частности, индепендентов и левеллеров, а также концептуально оформленных теорий государственности демократического и правового характера.

Подход авторов дал возможность выделить субъектов политического процесса, выявить особенности правового сознания общества, становления и репродуцирования идеологии государства, основанной на принципах права. Осуществлен обстоятельный анализ теоретического наследия Дж. Локка, выяснен его вклад в обоснование теории правового государства и ее ведущего принципа — разделения власти.

Ключевые слова: демократическое государство, правовое государство, парламентаризм, политический процесс, субъекты политического процесса, правовая идеология, правовое сознание.

Shulzhenko F. P., Markaryan M. V. The formation of the idea of legal state organization in the political process of English society of the seventeenth century.

In this scientific paper using modern methods of scientific understanding of social phenomena, the authors have carried out the historical and legal introspection of the connections and interferences in the political process, legal ideology, and creation of regulatory acts of English society of the seventeenth century. The authors have established the characteristics of the development of state and legal views of the Protestants and in particular Independents and Levellers as well as the conceptual formation of the theory of state organization of a democratic and legal character.

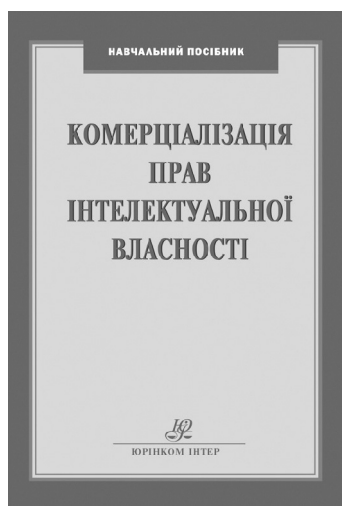
The article stresses the fact that the academic heritage of the Western democracies is not taken into account in Ukraine and its legal system is contradictory and does not correspond to the Western values.

The authors present a position that explains that the cause of the political crisis in Ukraine is the conflict of the legal norms determining the legal status and functions of state bodies. The Parliament and other state bodies do not introduce international democratic traditions. The above-mentioned increases the relevancy level of the research offered by the authors.

The methodology used by the authors has allowed establishing the characteristics of the formation of legal consciousness of the contemporary English society, the formation of the idea of the democratic, legal state and civil society as well as legal mechanisms for their management in the practice of state establishment.

The authors have substantially analysed the theoretical generalization of the political process in England by John Locke, stressed some of its aspects that have become the foundation of further development of the separation of powers theory, the fundamental principle of democratic state of legal character.

Key words: *democratic state, legal state, parliamentarism, political process, political process subjects, legal ideology, legal consciousness, principle of division of power.*

Коваль І. Ф.

Комерціалізація прав інтелектуальної власності:
навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 272 с.

ISBN 978-966-667-709-2

Навчальний посібник розкриває навчальний матеріал з дисципліни «Комерціалізація прав інтелектуальної власності». На підставі аналізу чинного законодавства, правозастосовної практики, наукових досліджень в галузі права інтелектуальної власності висвітлено зміст, способи, правові форми комерціалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності, підстави і механізм захисту прав інтелектуальної власності. Наводяться плани практичних занять, контрольні запитання і практичні завдання за кожною темою.

Посібник призначений для студентів, аспірантів, викладачів, юристів, економістів, а також усіх, хто цікавиться питаннями комерціалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності.